

ЛІНГВІСТИЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Проблемні питання

1. Лінгвістична історіографія.
2. Реалізація завдань лінгвістичної історіографії.
3. Поняття лінгвістичної традиції.
4. Періодизація лінгвістичних учень: систематизація теорій мови та різноманіття підходів до її інтерпретації.

Основна література

Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. История языкознания. Москва : Академия. 2003. С. 16-17.

Алпатов В. М. История лингвистических учений. Москва : «Языки русской культуры», 2005. С. 5-7.

Зубкова Л. Г. Общая теория языка в развитии : учеб. пособ. Москва : Изд-во РУДН, 2003. С. 21-24.

Додаткова література та інтернет ресурси

Кодухов В. И. Общее языкознание. Москва : Высшая школа, 1974. С. 32.

Супрун Л. В. Загальне мовознавство. Практичні заняття, самостійна робота : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. С. 17-18.

Ayers V. W. "Influence" in Linguistic Historiography. Amsterdam : John Benjamins, 1990. URL : https://www.academia.edu/3391729/_Influence_in_Linguistic_Historiography_Some_Examples_from_Seventeenth_Century_France (дата звернення: 25.09.2020).

Zawadowsky L. The definition of 'Sentence' and John Ries's Theory. *Progress in Linguistic Historiography: Papers from the International Conference on the History of the Language Sciences, Ottawa, 28-31 August 1978.* Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1980. P. 271-296.

1. Питання для обговорення

1. У чому полягає різниця між курсами *Історія лінгвістичних учень* та *Теорія мови*? Що їх об'єднує?
2. Які чинники ускладнюють вичерпний опис історії лінгвістичних учень?
3. У чому виявляється важливість курсу *Історія лінгвістичних учень* для студента-філолога?

4. Які завдання загальної та конкретної лінгвістичної історіографії?

2. Розкрийте реалізацію головних завдань лінгвістичної історіографії.

Зверніть увагу на такі аспекти:

— *розкриття логіки розвитку науки про мову*: суть розкриття логіки науки про мову; продемонструйте реалізацію цього завдання лінгвістичної історіографії на прикладі;

— *встановлення зв'язку мовознавства з іншими науками*: поміркуйте, які аспекти необхідно брати до уваги для встановлення зв'язку мовознавства з іншими науками; чим можна підтвердити той факт, що мета та завдання конкретного дослідження мови унеобходнюють використання даних інших наук;

— *визначення домінуючих теорій*: обміркуйте, які аспекти необхідно брати до уваги для визначення домінуючих теорій мови; на прикладі однієї теоретичної проблеми доведіть, що її формулювання й розв'язання (а) віддзеркалюють імперативи свого часу та (б) пов'язані з окремими ідеями минулого, співзвучними новітнім напрямам;

— *розроблення періодизації історії мовознавства*: поміркуйте, які етапи можна виділити в історії лінгвістичних учень; чи залежить виділення їх етапів від національних наукових кордонів; чи необхідно брати до уваги ті чи ті національні наукові традиції при виділенні етапів розвитку лінгвістики.

3. Зверніться до матеріалів попередніх теоретичних дисциплін і наведіть приклади, які демонструють становлення теорії в її персоніфікованому чи драматизованому вигляді.

4. Наведіть приклад лінгвістичного напрямку й зазначте таке:

(а) на яких положеннях ґрунтується обраний напрям;

(б) які школи він об'єднує.

5. Назвіть лінгвістичні школи й стисло окресліть спільні для них принципи, завдання та шляхи їх розв'язання.

6. Проілюструйте на конкретних прикладах існування “наукової традиції”. Зазначте, збереженню яких основних принципів наукового дослідження сприяло виникнення цієї традиції.

7. Порівняйте різні моделі періодизації історії мовознавства. З'ясуйте відмінності між підходами та прокоментуйте їх. У чому ці моделі спільні?

Модель 1.

Zawadowsky L. The definition of 'Sentence' and John Ries's Theory. 1980. P. 271-296.

“The names and the limits of periods in the history of a science are not based on exclusive domination of the fields by a particular doctrine but on a preponderance of a doctrine or school. Its dynamism appears to be a more important factor than its mere quantitative preponderance. Besides, a doctrine may be almost non-existent in research circles but thriving on a more humble level: this is usually the case of the so-called school grammar. It is with this considerations in mind that we may say that ‘functional and structural’ (F&S) period of linguistics began about 1930, superseding the mainly neogrammarian type of linguistics, which we may designate as ‘pre-structural’ (pre-F&S). The new school was, on the surface, centered around the discovery of the workings of the ‘phonemic principle’, taken over from very extensive and detailed works of Jan Baudouin de Courtenay (1845-1929), but it also comprised 5 deep features by which it differed from pre-F&S linguistics& we may now – in the light of history – formulate those distinctive characteristics as follows:

PRE-STRUCTURAL

- 1) function of language: expression of thoughts, feelings, etc.;
- 2) psychologism (or ‘mentalism’): description of language by reference to alleged psychological or mental facts

STRUCTURAL

- 1) function of language: conventional transmission of information on extra-textual matters;
- 2) anti-psychologism (antimentalism, ‘objectivism’): description based on observation of texts and their reference to extra-textual matters)”.

Модель 2.

Кодухов В. И. Общее языкознание, 1974. С. 32.

- 1) от филологии древности к языкознанию XVIII в.;
- 2) возникновение сравнительно-исторического языкознания и философии языка (конец XVIII – начало XIX в.);
- 3) логическое и психологическое языкознание (середина XIX в.);

4) неограмматизм и социология языка (последняя треть XIX – начало XX в.);

5) современное языкознание и структурализм (30—60-е гг. XX в.).

Модель 3.

Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. История языкознания, 2003. С. 16-17.

“I. Теория именования в античной философии языка, устанавливающая правила именования и возникающая в рамках философской систематики. <...>

II. Античные грамматические традиции, представленные античными и средневековыми грамматиками Запада и Востока. <...>

III. Универсальная грамматика, вскрывающая общность систем языков и открывающая собой языкознание нового времени (первый этап научного языкознания).

IV. Сравнительно-историческое языкознание, которое включает в себя три области: 1) сравнительно-историческое языкознание; 2) сравнительно-типологическое языкознание...; 3) теоретическое языкознание... дающее начало теории общего языкознания...

V. Системное языкознание, формулирующее в своем разделе философии языка концепции психолингвистики и социолингвистики.

VI. Структурная лингвистика, которая 1) исследует внутреннюю организацию языка, устанавливает отношения между языком и другими знаковыми системами; 2) формулирует теорию лингвистических методов и методик, дает основания для лингвистического моделирования.”

Модель 4. (В. Д. Бондалетов).

Супрун Л. В. Загальне мовознавство, 2012. С. 17-18.

1. Порівняльно-історичне мовознавство. Перший період (20-70-ті роки XIX ст.)

2. Молодограматизм. Другий період порівняльно-історичного мовознавства (1870-1900-ті роки).

3. Третій період історії мовознавства. Кінець XIX – перша чверть XX ст.

4. Четвертий період мовознавства. Виникнення нових напрямів (з 20-х до 70-х років XX ст.).

5. Сучасний період в історії мовознавства. 70-ті роки XX ст. – поч. XXI ст.

8. Розгляньте ще одну модель періодизації історії лінгвістичної думки. Встановіть відповідності між назвами та хронологією етапів. Стисло схарактеризуйте кожний період (див. 1-6, тезовий виклад головних особливостей кожного з наведених нижче періодів).

НАЗВА	ХРОНОЛОГІЯ
Античність	<i>I тис. до н.е. - III – V ст. н.е.</i>
Антропоцентризм	II–III ст. – XVI – поч. XVII ст.
Новий час	XVII – XVIII ст.
Порівняльно-історичне мовознавство	к. XVIII – XIX ст.
Семіотичне мовознавство	к. XIX – перша пол. XX ст.
Середньовіччя	друга пол. XX ст. – по теперішній час

1. _____
  - висувається проблема суті імен, їх співвідношення зі світом речей; дискутуються критерії правильності імен;
  - обговорюються принципи норми, які виводять із канонічних текстів;
  - на основі цих норм створюють граматики;
2. _____
  - розповсюдження світових релігій та необхідність засвоєння конфесійних мов і текстів стимулює створення “нових” граматик на основі античного граматичного канону;
  - формування ідеї суцільної природи мови й розвиток семантичних проблем мови;
3. _____
  - якісно новий підхід до рідної мови й формування пов’язаної з цим специфічної проблематики;
  - розквіт національних держав та укладання національних граматик і словників;
4. _____
  - визнання принципів історизму й еволюції мови;
  - аналіз мови з урахуванням закономірностей її розвитку;
  - встановлення генетичної спорідненості мов;
  - дослідження типологічних властивостей мов та формування теоретичного мовознавства;
5. _____

- внутрішня (із точки зору компаративістів) та зовнішня (із точки зору представників інших підходів) криза порівняльно-історичного мовознавства;
- розвиток поглядів на мову як на складну й неоднорідно організовану систему знаків, яка характеризується “замкненістю в собі”;

6. _____

- широкий гуманітарний підхід до розгляду мови;
- встановлення різних зв’язків мови з іншими семіотичними системами;
- усвідомлення того, що людина як творець та носій мови має бути в центрі дослідницької уваги;
- інтегративність науки та виникнення міждисциплінарних галузей, орієнтованих на вивчення мови.

8. Аргументуйте або спростуйте такі твердження:

- Кожний період в історії мовознавства характеризується лише своїми специфічними проблемами й практичними завданнями.

- Будь-який період в історії мовознавства вирізняється наявністю особливих шкіл та мислителів-лінгвістів, кожен із яких зробив суттєвий внесок у розвиток науки про мову.

- Конкретний період в історії мовознавства вирізняється серед інших суттєвими результатами опису різних мов та розробленням методів і прийомів, які повністю заперечують попередні концепції мови.

9. В історії мовознавства не всі дослідники дотримувалися принципу системної цілісності мови, людини та світу. Залежно від обраної позиції філософів та лінгвістів, розрізняють аспектувальні та синтезувальні теорії. Прочитайте підрозділ із праці Л. Г. Зубкової та з’ясуйте, які ознаки тих чи тих теорій дозволяють віднести їх до однієї з наведених вище категорій.

Зубкова Л. Г. Общая теория языка в развитии, 2003. С. 21-24.

2. Аспектирующие и синтезирующие концепции

Подлинно системное целостное знание о сущности языка достижимо лишь исходя из триединства мира, человека и языка, из единства разносторонних связей и свойств человека.

Далеко не все рассмотренные ниже лингвистические концепции отвечают этим требованиям.

Логика естественного развития научного знания такова, что подавляющее большинство теоретических концепций носит аспектирующий характер. По определению Г.П. Мельникова, *асспектирующие концепции* акцентируют свое внимание на отдельных сторонах исследуемого объекта, и потому они часто противоречат друг другу. Неудивительно, что разработка каждой новой теории, выдвигающей на первый план очередной частный аспект языка в качестве самого важного, нередко начинается с отрицания либо одного из предшествующих аспектирующих направлений (ср.: младограмматическое направление в оппозиции к натуралистическому, неолингвистика в оппозиции к младограмматизму, гипотеза лингвистической относительности как антитеза рационалистической теории языка), либо всей «старой» лингвистики (Ф. де Соссюр, Л. Ельмслев, Л. Блумфилд, Н.Я. Марр).

Синтезирующие концепции «...позволяют соотнести аспектирующие концепции на определенном уровне разработанности общих представлений об объекте, например о языке», и «...перейти к более глубокому пониманию его сущности как органического целого». В отличие от аспектирующих концепций синтезирующие «...не могут оказаться противоречащими друг другу, отменяющими друг друга. Они должны быть последовательными стадиями развития системы знаний об объективных сущностных характеристиках объекта и, значит, выполнять функцию формирования методологии данной науки, а не частных ее методов, как аспектирующие концепции» [87, 14–15].

В языкознании XIX—XX вв. к числу аспектирующих принадлежат, например, концепции А. Шлейхера, главы натуралистического направления; Г. Пауля, ведущего теоретика младограмматического направления, взявшего за основу индивидуальную психологию человека; Ф. де Соссюра, предтечи современного структурализма; Н.Я. Марра, поставившего во главу угла социальную природу языка.

В понимании сущности языка как предмета самостоятельного лингвистического исследования названные концепции в большей

или меньшей степени ограничиваются *одним из частных аспектов*, нередко пытаясь подвести под него все *остальные*. В результате язык сводится либо к естественным (природным), либо к индивидуально-психическим, либо к структурным, либо к социальным характеристикам. Соответственно языкознание определяется то как естественно-историческая, то как культурно-историческая, то как семиологическая, то как социологическая наука.

Так или иначе для всех этих концепций характерно *непонимание триединства мира, человека и языка, метафизическое противопоставление природного и социального, физического и психического, индивидуального и общественного в языке и его носителе — человеку*. Отсюда принципиальные расхождения указанных учений в определении отношения языка к миру и человеку, а значит, и в решении конкретных лингвистических проблем. Так, если для А. Шлейхера язык — это естественный организм, складывающийся под влиянием жизненных условий и среды обитания независимо от воли и произвола человека, то с позиций Ф. де Соссюра естественные вещи вообще не имеют отношения к языку и внешние условия не влияют на его внутренний организм, а согласно Н.Я. Марру любой язык является «искусственным созданием» общности, неотделимым от материальной культуры. В случае отождествления языка с естественным, природным организмом в его развитии усматриваются циклы возникновения, роста, расцвета, старения и распада, аналогичные «возрастам» человека и чрезвычайно напоминающие фазы этногенеза в концепции Л.Н. Гумилева, который рассматривает этнос как явление биосферы [56]. Если же за основу берется социальная сторона языка, то в его развитии на первый план выдвигаются социальные закономерности и, следовательно, социальный прогресс как определяющий фактор. Одностороннее сведение языка либо к природным, либо к социальным свойствам методологически одинаково неудовлетворительно, так как при этом игнорируется *двойкая* сущность человека и его языка — природная и социальная одновременно.

Недооценка *диалектического единства противоположностей в языке и его носителе*, непонимание действительного места данного аспекта в соотношении с остальными рано или поздно обнаруживают свою несостоятельность. С развитием языкознания ограниченность аспектирующих концепций с их однобокой ориентацией либо на семантику, либо на прагматику, либо на синтактику становится самоочевидной, и тем скорее, чем они последователь-

нее. Яркий пример тому — суровая, даже уничтожающая и не во всем справедливая критика в адрес А. Шлейхера и Н.Я. Марра.

Несмотря на известную ущербность аспектирующего подхода к изучению объектов действительности, на определенных этапах развития науки он не только неизбежен, но даже необходим. Он позволяет глубоко проанализировать и ярче высветить ту или иную сторону объекта, разработать специальные методы его исследования и, как в доказательствах от противного, лучше понять значение других сторон и таким образом подготовить базу для построения новых синтезирующих теорий. Наконец, анализ аспектирующих концепций весьма продуктивен в методологическом плане. Вот почему они требуют не менее внимательного и бережного отношения, чем синтезирующие, системные учения, в большей или меньшей степени ориентирующиеся на триединство мира, человека и языка.

Первый известный синтез в изучении языка был осуществлен Платоном на основе диалектического анализа в диалоге «Кратил» двух теорий именованья — «природной» и «договорной». По существу, Платон предложил первую системную концепцию языкового знака, базирующуюся на единстве объективного и субъективного.

Самый значительный синтез в области общей теории языка — заслуга В. фон Гумбольдта. Его лингвистическое учение явилось синтезом двух сосуществовавших на протяжении многих веков тенденций в познании языка — рационалистической и сенсуалистической. В. Гумбольдт не просто закрепил, но глубоко обосновал взгляд на язык как на особый мир, выступающий посредником между миром внешних явлений и внутренним миром человека. Вскрыв диалектику взаимоотношений между языком и духом, языком и мышлением, языком как отражением и знаком, В. Гумбольдт своим учением о форме, основывающимся на деятельностной природе и функциональном предназначении языка, заложил фундамент современного системного подхода к языку в его отношении к миру и человеку.

Последующий синтез, реализованный в трудах А.А. Потебни и И.А. Бодуэна де Куртенэ, позволил раскрыть специфику знаковой природы языка как исторически изменяющейся формы развивающейся мысли и выявить закономерности его системной организации.

К синтезирующим лингвистическим учениям XX в. принадлежат психосистематика Г. Гийома и системно-типологическая кон-

цепция Г.П. Мельникова. Они стали новым шагом на пути дальнейшего осмысления взаимоотношений языка и речи с миром внешних явлений и внутренним миром человека. Дух синтеза отличает также концепцию Э. Бенвениста. В ней показана неразрывная связь символичности и членораздельного характера языка с наличием содержания, проистекающим из органического единства языка и мышления.

Идеи синтеза весьма актуальны и для современного этапа развития лингвистики. Общая теория языка нуждается в новом системном осмыслении огромного фактического материала, накопленного как в самой лингвистике, так и в смежных областях знания, обращающихся к языку как объекту исследования.

Хотя поступательное развитие общей теории языка связано прежде всего с синтезирующими концепциями, в смене одной аспектирующей концепции другой также есть своя закономерность, за которой стоит общий ход познания. Вряд ли случайно, что прежде чем было в полной мере осознано единство в языке природного и социального, физического и психического, сначала в нем выдвигается на первый план природное, физическое начало, и приверженцы натуралистического направления уподобляют язык природным организмам, полагая, что в нем действуют неизменные естественные законы, исключая волю и произвол человека. Затем младограмматики усматривают в языке психофизическое образование. И лишь позднее он квалифицируется как чисто психическое явление (Ф. де Соссюр, Л. Ельмслев) и как чисто социальное создание (Н.Я. Марр).

Таким образом, указанное выше основное направление эволюции общей теории языка прослеживается не только в последовательности синтезирующих учений, но и в смене одних аспектирующих концепций другими. А так как лингвистическое (языковедное) мышление определенно отражает онтологические свойства языка и языкового мышления, то эволюция общей теории языка в его отношении к миру и человеку, бытию и мышлению, очевидно, соотносится с «всеобщим движением языкового развития», с изменением на разных его этапах, как показали В. фон Гумбольдт и А.А. Потебня, степени автономности языка по отношению к духу и мышлению, соотношения объективного и субъективного в языковом мышлении.

11. Укладіть глосарій головних термінів і понять до теми.